

انسان عصر گردشگری ایران

تدوین سناریوهای پیش رو در زمینه آینده توسعه گردشگری پایدار استان گیلان

یلدا فتاح‌زاده^۱، اسماعیل صالحی^۲، مریم خستو^۳

چکیده

امروزه آینده‌نگاری به‌طور گسترده‌ای در بسیاری از علوم، برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها به‌کار گرفته می‌شود. سناریونویسی، به‌منزله یکی از روش‌های آینده‌پژوهی، ابزاری برای تحلیل سیاست‌ها و شناخت شرایط، تهدیدها، فرصت‌ها، نیازها و ارزش‌های برتر آینده است. هدف از این پژوهش شناسایی سناریوهای ممکن و محتمل آینده توسعه گردشگری پایدار استان گیلان در افق ۱۴۲۵ است. در پژوهش پیش‌رو، با بهره‌گیری از روش تحلیل ساختاری که یکی از روش‌های متداول و پذیرفته‌شده آینده‌پژوهی است، با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک، مؤلفه‌های توسعه گردشگری پایدار استان گیلان تحلیل شده است. در این راستا، ابتدا ۳۸ مؤلفه در چهار بعد اصلی از میان اسناد فرادست و پژوهش‌های مرتبط با موضوع استخراج شده و با استفاده از نظر ۲۶ نفر از افراد خبره و کارشناسان متخصص، ماتریس تأثیرات متقاطع تشکیل شده است. در ادامه، با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک، دوازده پیشران اصلی مؤثر بر توسعه گردشگری پایدار استان شناسایی شده است. این عوامل بر اساس تحلیل‌های سناریونویسی به ۳۶ وضعیت احتمالی می‌انجامند. نتایج نرم‌افزار سناریو ویزارد (Scenario Wizard) گویای این مطلب است که هفت سناریو، با سازگاری قوی، احتمال وقوع بیشتری در توسعه گردشگری پایدار آینده استان دارند. سناریوی ۱ بهترین سناریوی پیش‌برنده در جهت توسعه گردشگری پایدار استان گیلان است که همه دوازده عامل اصلی جزو عوامل مطلوب است و هیچ‌یک از عامل‌ها در حالت روند ایستا یا بحرانی قرار ندارد. در این سناریو همه عوامل اصلی روندی مثبت دارند و با گذشت زمان، تغییراتی مثبت در توسعه گردشگری پایدار استان گیلان ایجاد می‌کنند.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۰۳

واژه‌های کلیدی:

گردشگری پایدار، آینده‌پژوهی، سناریونویسی، گیلان

مقدمه

شود و برای حضور موفق در آینده برنامه‌ریزی شود (احدنژاد و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶). نظام‌های اجتماعی، طبیعی و فرهنگی تحت تأثیر جهانی شدن به‌سرعت در حال دگرگونی‌اند. این دگرگونی‌ها سبب شکل‌گیری عدم قطعیت‌های گسترده می‌شود که ضرورت توجه به آینده را دوچندان می‌کند (Kok et al., 2011: 838). استفاده از شیوه سناریو در زمینه‌های شهری و منطقه‌ای برای مدل‌سازی، برنامه‌ریزی و درک توسعه فضایی جایگزین، که با عدم قطعیت‌های ذاتی همراه است، بسیار مناسب است (Oana et al., 2011: 246).

برنامه‌ریزی برای آینده بر اساس نیازها یا کمبودهای خدماتی فعلی، سرمایه ملی مناسبی برای حضور موفق در جهان پیش‌رو نیست. برای ایفای نقش در آینده ابتدا باید، با اتکا به رویکردهای جدید برنامه‌ریزی، به‌طور جدی پیشران‌های توسعه و تحولات آینده بر اساس مگاترندها و روندهای ناپیوسته سناریوسازی شود و مسائل چالش‌برانگیز کنونی و آینده متناسب با قابلیت‌ها و توانمندی‌های جامعه و اکاوی

۱. دانشجوی دکتری شهرسازی، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران

۲. دانشیار گروه برنامه‌ریزی و مدیریت محیط زیست، دانشکده محیط زیست، پردیس فنی دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛ tehranssaleh@ut.ac.ir

۳. استادیار گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران.

۴. پژوهش حاضر مستخرج از رساله دکتری یلدا فتاح‌زاده با عنوان «تبیین سناریونویسی توسعه گردشگری پایدار استان گیلان» در گروه شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین به راهنمایی آقای دکتر اسماعیل صالحی و مشاوره خانم دکتر مریم خستو است.

در عصر حاضر، با توجه به جایگاه و اهمیت همه‌جانبه‌ای که پایداری به‌منزله پارادایم حاکم در مقوله توسعه به‌دست آورده، توجه و پرداختن به توسعه پایدار گردشگری ضروری است. در واقع گردشگری گذرگاه توسعه پایدار تلقی می‌شود که با ماهیتی چندبعدی، علاوه بر برطرف کردن نیاز گردشگران، باعث به‌وجود آمدن تغییرات عمده‌ای در سیستم جامعه میزبان می‌شود (Dwyer et al, 2009: 61). گردشگری پایدار روندی برای دستیابی به توسعه اقتصادی علاوه بر حفاظت، نگهداری و ارتقای محیط زیست در نظر گرفته می‌شود (شفیعی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۶). در این میان، یکی از موضوعاتی که نقش اساسی در توسعه اقتصادی شهرها و روستاها دارد و با آینده‌نگری و طراحی پیشران‌های اصلی به بهبود رشد اقتصادی و بالا رفتن کیفیت زندگی افراد منجر می‌شود، مقوله توسعه صنعت گردشگری است. اهمیت بحث آینده‌پژوهی در صنعت گردشگری باعث شده از برنامه‌ریزی مبتنی بر سناریو به‌منزله ستون فقرات گردشگری یاد کنند. با توجه به اهمیت گردشگری، لزوم استفاده از مطالعات آینده در این صنعت از سوی ذی‌نفعان علمی و دیگر ذی‌نفعان مرتبط مورد توجه قرار گرفته و بررسی‌هایی در این زمینه انجام شده است (حسنی و رحیم‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۴۰).

شمال ایران که یکی از قطب‌های گردشگری کشور است، با برخورداری از میراث‌های طبیعی بی‌نظیر، سالانه میلیون‌ها گردشگر را جذب می‌کند. بر اساس شاخص‌های جامعه اکوتوریسم (TES) و سازمان جهانی گردشگری (WTO)، گستره جغرافیایی هر منطقه به چهار گروه دارای جاذبه‌های گردشگری بین‌المللی (مسافران خارجی)، ملی (مسافران داخلی)، محلی (مسافران منطقه‌ای و ناحیه‌ای) و فاقد جاذبه‌های سیاحتی تقسیم می‌شود. استان گیلان در این تقسیم‌بندی دارای شرایط جاذبه‌گردشگری بین‌المللی، ملی، و محلی - منطقه‌ای است. به‌صراحت می‌توان گفت که جای‌جای این استان شرایطی دارد که هر نوع مسافر با گرایش‌های گوناگون را به خود جذب می‌کند. موفقیت توسعه گردشگری در هر ناحیه به تعادل میان جنبه‌های محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیاز دارد که موجب گردشگری پایدار شود. این همه، اهمیت برنامه‌ریزی در حوزه گردشگری شهری را گوشزد می‌کند؛ اما با افزایش تغییرات، اتکا به روش‌های برنامه‌ریزی مبتنی بر پیش‌بینی جواب‌گوی نیاز مدیریت‌های کلان کشور نیست. در واقع سایه سنگین

عدم قطعیت‌ها و رویدادهای ناپیوسته و شگفت‌انگیز وضعیت را به‌گونه‌ای دگرگون ساخت که پیش‌بینی آینده در جهان پر هیاهو برای برنامه‌ریزان مشکل به‌نظر می‌رسید.

حوزه گردشگری و به‌ویژه گردشگری در نواحی استان گیلان که یکی از جذاب‌ترین مقاصد گردشگری کشور است به برنامه‌ریزی بلندمدت کارا و مفید نیاز دارد. بر این اساس، پژوهش پیش‌رو با هدف پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها انجام گرفته است: عوامل اصلی مؤثر بر چشم‌انداز آینده توسعه گردشگری پایدار استان گیلان کدام‌اند؟ این عوامل چقدر و چگونه بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند؟ چگونه می‌توان با استفاده از روش‌های نوین آینده‌پژوهی و با توجه به قابلیت‌ها و پتانسیل‌های گردشگری استان گیلان به تدوین سناریوهای ممکن و انتخاب سناریوهای مطلوب در افق ۱۴۲۵ دست یافت؟

مروری بر ادبیات موضوع

آینده‌پژوهی کشف یا اختراع، بررسی، ارزیابی و پیشنهاد آینده‌ای ممکن، محتمل و قابل ترجیح است. اچ. جی. ولز^۱ اولین خواستگاه مطالعه درباره آینده را به اثر لوییس دو مولینا^۲ (۱۸۵۹) نسبت می‌دهد (Sardar, 2010: 179). در عرصه آینده‌پژوهی، به‌ویژه آینده‌پژوهی گردشگری پایدار، پرداختن به آینده و برنامه‌ریزی برای آن، جزء جدانشدنی فرایند آینده‌پژوهی به‌شمار می‌رود. در بیشتر موارد پرداختن به آینده بدون تکیه بر پیش‌بینی و تحلیل روندها، مشکلات بی‌شماری در اجرای برنامه‌ها به‌وجود آورده است. این مشکلات اغلب ناشی از بی‌توجهی به آثار فناوری‌های نوظهور یا در حال ظهور در زندگی بشر و غفلت از نیروهای پیشران و عوامل اصلی مؤثر بر تسهیل حل مشکلات یا چالش‌های توسعه‌آتی است. تصمیم‌گیران و کارشناسان صنعت گردشگری در جهان که دائم در حال تغییر و تحول‌اند به توسعه رهیافت‌های جدید پیش‌بینی و آمادگی برای آینده نیاز دارند (نعیمی مجد و نعیمی مجد، ۱۳۹۸: ۲۰۴).

آنچه در این پژوهش به‌کار می‌رود، روش سناریونویسی نامیده می‌شود. سناریونویسی یکی از روش‌های آینده‌پژوهی و ابزاری برای تحلیل سیاست‌ها و شناخت شرایط، تهدیدها، فرصت‌ها، نیازها و ارزش‌های برتر آینده است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۳). در فرهنگ لغت، سناریو طرح کلی وضعیت طبیعی یا مورد انتظار

1.H. G. Wells

2.Luis de Molina

توجه به آینده پژوهی گردشگری در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ در ایالات متحده آمریکا و اروپا با تأکید بر پیش‌بینی تقاضا آغاز شد (Postma, 2015: 48). دستیابی به توسعه گردشگری به عواملی نظیر ساختار مناسب سازمانی، برنامه‌ریزی و آموزش نیروی انسانی، قوانین و مقررات گردشگری و جذب سرمایه وابسته است. گردشگری پایدار (St) شرایطی از گردشگری را بر پایه اصول توسعه پایدار توصیف می‌کند که در آن، ضمن در نظر گرفتن نیازهای ذی‌نفعان، به همه آثار احتمالی اقتصادی و اجتماعی و محیطی که گردشگری ممکن است به همراه داشته باشد توجه می‌کند (Waligo et al., 2015: 48). برای توسعه پایدار و مناسب صنعت گردشگری، وجود مدیریت توانا و منسجم و هماهنگی بین بخش‌های دولتی و خصوصی بسیار مهم است (تقوایی و صفرآبادی، ۱۳۹۰: ۴۱).

حوادث عنوان شده است. اگر سناریو تخصصی‌تر تعریف شود، داستانی توصیفی از بدیل‌های موجه است که به بخش خاصی از آینده نظر دارد (Ringland, 2006: 18). سناریوها تشریح آینده‌های بدیل و داستان‌ها، تصاویر یا طرح‌هایی درباره چگونگی آشکار شدن آینده‌اند. تمرکز اصلی سناریوها بر عدم قطعیت‌ها است و هدف سناریوها شناسایی عدم قطعیت‌های اصلی و تأثیرگذار در تصمیم‌های راهبردی پیش‌روی هر سازمان است. تصمیم‌هایی که پیامدهای آن‌ها در سناریوها مشخص شده است و در مقابل، عدم قطعیت‌های آینده ارزیابی می‌شوند (رضانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۷). سناریونگاری، برخلاف برخی روش‌های آینده‌پژوهی، هیچ ادعایی درباره پیش‌بینی قطعی و مطمئن آینده ندارد؛ اما این روش با استفاده از اطلاعات موجود چندین داستان منطقی و منسجم را درباره جهان آینده تدوین می‌کند.

جدول ۱: پیشینه پژوهش

پژوهشگران	عنوان پژوهش	نتایج پژوهش
(شوینگر ۱۹۸۴)	پیش‌بینی فرصت و گردشگری، تجسم سناریو برای سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰	شوینگر به بررسی روندهای محتمل در اوقات فراغت و گردشگری پرداخته است. در این پژوهش، برنامه‌ریزان علاقه‌مند به فرصت‌های زمانی و گردشگری را برای سازگاری با تغییرات آینده تشویق می‌کنند. او این کار را با توصیف شرایط آینده انجام داده است. این پژوهش برای پاسخ‌گویی به این پرسش انجام شده است: «چه تصمیم‌هایی باید از سوی متولیان در سال‌های پیش‌رو اتخاذ شود تا امیدوار باشیم در زمان مناسبی این روندها محقق شود؟»
گوسلینگ و اسکات (۲۰۱۲)	برنامه‌ریزی سناریوی گردشگری پایدار	این دو پژوهشگر به معرفی نقش برجسته مدل‌های سناریونویسی در حوزه گردشگری و سیر تکاملی آن‌ها از نسل اول مدل‌های مبتنی بر پیش‌بینی سال‌های ۱۹۸۰ تا نسل جدید مدل‌های پیچیده، یک‌پارچه، سلسله‌مراتبی، پویا و حتی تطبیقی امروزی پرداخته‌اند. همچنین یک سری از مقالات برنامه‌ریزی سناریوی جدید را معرفی کرده‌اند که طیف وسیعی از موضوعات از جمله تجزیه و تحلیل سناریوی تئوری پردازی، برنامه‌ریزی سناریوی خلاف، سیستم‌های پشتیبانی اقتصاد سبز، سناریوهای تغییر آب‌وهوا (برای اسکی و گردشگری ساحلی)، ابزارهای سناریویی تعیین مقصد و مدیریت انتقال را به‌منزله ابزاری برای سناریوسازی پوشش می‌دهد.
لانگوار (۲۰۱۳)	گردشگری شهرهای کوچک و متوسط در سال ۲۰۳۰	چهار سناریو متصور می‌شود: سناریوی مرجع، سناریوی توسعه پایدار (همکاری مشترک)، سناریوی توسعه قطبی (منطقه‌ای) و سناریوی رکود، درگیری و کاهش توسعه. لانگوار با بیان سه فاکتور اصلی تأثیرگذار در توسعه گردشگری، یعنی امنیت، رقابت در استفاده از فناوری اطلاعات و تغییرات آب‌وهوایی بیان می‌کند که در همه حال تعداد گردشگران داخلی و خارجی رو به افزایش خواهد بود.
استراتیگیا و کاتسونی (۲۰۱۵)	چارچوب تجزیه و تحلیل سناریوی سیاست راهبردی برای توسعه گردشگری پایدار نواحی کوچک پیرامون ایسلند (نمونه موردی: لفتکادا ایسلند)	خواستار توسعه یک پارچه در ایسلند با تأکید بر بهره‌برداری از سرمایه گردشگری پایدار محلی است.
کارلیسی و همکاران (۲۰۱۶)	آینده‌پژوهی راهبردی برای مجموعه تجاری گردشگری شهری (نمونه موردی: پورنموث)	به ارائه سیستمی کل‌نگرانه و چندبعدی می‌پردازد که این سیستم‌ها با حمایت از یک‌پارچگی و پیوستگی در مشوق‌های سرمایه‌گذاری به شناسایی راهبردهای پیشنهادی کاربری زمین در گردشگری و اوقات فراغت کمک می‌کنند.
آویدک و اسمولسکا (۲۰۱۷)	آینده‌نگاری روش برنامه‌ریزی راهبردی تأثیرگذار در گردشگری	فرصت‌هایی که توسط روش آینده‌نگاری در زمینه تغییرات محیط‌زیستی در صنعت گردشگری ارائه داده‌اند و همچنین می‌بایستی که ممکن است با استفاده از برنامه‌ریزی سناریو به وجود بیاید را بیان می‌کند.
شمس و همکاران (۱۳۹۵)	تحلیل و ارزیابی کاربرد روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی در اولویت‌بندی سناریوهای توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی: استان مازندران)	بهره‌گیری از شیوه سناریونویسی و روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی به محتمل بودن سه سناریو: توسعه گردشگری سلامت، گردشگری روستاهای بکر و گردشگری خوراک. نتایج نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری در حوزه تحقق این سه سناریو ممکن است راهکار خوبی برای توسعه گردشگری روستایی در استان مازندران باشد.
زالی و عطریان (1395)	تدوین سناریوهای توسعه گردشگری منطقه‌ای بر اساس اصول آینده‌پژوهی (مورد مطالعه: استان همدان)	چهارده عامل اصلی در توسعه گردشگری آینده استان همدان تأثیرگذار است. این عوامل بر اساس تحلیل‌های سناریونویسی به ۴۱ وضعیت احتمالی می‌انجامند. در نهایت، برای سناریوهای مهم راهبردهایی برای توسعه گردشگری استان همدان ارائه شد.

پژوهشگران	عنوان پژوهش	نتایج پژوهش
تقوایی و حسینی خواه (۱۳۹۶)	برنامه ریزی توسعه صنعت گردشگری مبتنی بر روش آینده پژوهی و سناریونویسی (مطالعه موردی: شهر یاسوج)	با بهره گیری از روش تحلیل آثار متقاطع و CIB، ۸ پیشران حیاتی به منزله عوامل و پیشرانهای اصلی توسعه صنعت گردشگری شهر یاسوج انتخاب شده است. در نهایت مطلوب ترین سناریو گزینش می شود که مبتنی بر حفظ، تدوین، افزایش، تعامل، توسعه، رشد کمی و کیفی، افزایش و بهبود امنیت خواهد بود.
موسوی و همکاران (۱۳۹۶)	تدوین سناریوهای عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری استان آذربایجان غربی با استفاده از سناریو ویزارد	تعداد ۳۷ وضعیت احتمالی مختلف برای عوامل اصلی در نظر گرفته شد و سناریوهای خروجی سناریو ویزارد عبارتند از: ۴ سناریو با سازگاری بالا، ۱۶۰۰ سناریو با سازگاری ضعیف و ۶۷۲ سناریو با سازگاری ۴ سناریو سازگاری بیشتری در توسعه گردشگری آینده استان دارند و از بین ۴ سناریو، سناریوی ۱ شرایط مطلوب و ایده آل (سناریوی پیش برنده)، سناریوی ۲ یک سناریوی به نسبت مطلوب و حالت بینابینی دارد و سناریوی ۳ و ۴ وضعیت بحرانی و نامطلوب برای آینده گردشگری استان در بردارند.
علی اکبری و همکاران (۱۳۹۷)	شناسایی پیشرانهای مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کرمان با رویکرد آینده پژوهی	با بهره گیری از روش های تحلیل ساختاری میک مک و دلفی، از بین ده عامل اصلی در آینده توسعه گردشگری پایدار شهر کرمان، رقابت پذیری تأثیر گذارترین عامل اساسی در توسعه گردشگری پایدار شهر کرمان است. حذف موانع سفر، گسترش فضاهای ساخته شده مرتبط با گردشگری، تخریب محیط در اثر ساخت و ساز بیش از حد خانه های دوم و مشارکت و هم بستگی در درجه های بعدی اهمیت قرار دارند.
دهدزاده سیلابی و احمدی فرد (۱۳۹۸)	تعیین پیشرانهای اصلی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده پژوهی (مطالعه موردی: شهرهای استان مازندران)	سیزده عامل پیشرانهای اصلی توسعه گردشگری استان شناسایی شدند. از میان پیشرانهای اصلی، متغیر بخش زیرساختی و خدماتی بیشترین تأثیر را در توسعه گردشگری استان داشته اند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از جمله پژوهش های با هدف کاربردی محسوب می شود. روش پژوهش از نظر ماهیت بر اساس روش های جدید علمی آینده پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است که با به کارگیری ترکیبی از تحلیل های کمی و کیفی انجام گرفته است.

متغیرهای پژوهش حاضر ابتدا از اسناد فرادست شامل طرح آمایش استان گیلان، طرح توسعه ناحیه غرب استان گیلان، طرح مجموعه شهری رشت، طرح توسعه راهبردی شهر انزلی و همچنین مقالات انجام شده در خصوص گردشگری پایدار استان گیلان استخراج شد. با بهره گیری از منابع مذکور و همچنین مصاحبه با کارشناسان متخصص در این حوزه ۳۸ شاخص اصلی توسعه گردشگری پایدار استان گیلان انتخاب شده است. برای محاسبه تعداد جامعه آماری کارشناسان خبره، فرمول یا رابطه دقیقی وجود ندارد. در این نوع روش ها دانش و تخصص خبرگان بر کمیت آن ها ارجحیت دارد؛ اما در مطالعات سناریونگاری عموماً تعداد کارشناسان نباید کمتر از ۲۵ نفر باشد. از بین جامعه آماری پژوهش که از مدیران فعال اجرایی استان و کارشناسان خبره در سطوح مختلف با تخصص های برنامه ریزی گردشگری، برنامه ریزی شهری و منطقه ای تشکیل شده است، تعداد ۲۶ نفر حجم نمونه در نظر گرفته شده اند. متغیرهای پژوهش در چهار بعد (زیست محیطی، کالبدی، اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی) و ۳۸ شاخص (عامل) مرتبط تقسیم بندی شده اند (جدول ۲) و برای هریک نشانگر کوتاه^۱ در نظر گرفته شده است. برای

شناسایی مهم ترین عوامل تأثیرگذار در توسعه گردشگری پایدار استان گیلان روش تحلیل ساختاری با استفاده از نرم افزار میک مک به کار گرفته شد. در ادامه برای انجام تحلیل ها از نرم افزار سناریو ویزارد استفاده شده است. این نرم افزار برای انجام محاسبات پیچیده سناریونویسی طراحی شده است. اساس کار این نرم افزار بر مبنای ماتریس های اثر متقابل (CIM) است.

جدول ۲: متغیرهای پژوهش (مطالعات کتابخانه ای تکراندگان، علی اکبری و همکاران (۱۳۹۷)، زالی و عطریان (۱۳۹۵)، دهدزاده سیلابی و احمدی فرد (۱۳۹۸))

ابعاد	شاخص ها	علامت	نشانگر کوتاه
زیست محیطی	ظرفیت تحمل محیط زیست	Var1	Cap env
	تغییر اقلیم	Var2	Cha cli
	کاهش منابع برگشت ناپذیر	Var3	Redu res
	ارتقای سطح آگاهی های زیست محیطی	Var4	Imp awa
	استفاده بهینه از زمین	Var5	Opti use
	کاهش میزان آسیب رسانی اکولوژیکی	Var6	Redu dam
	بهبود کیفیت محیط زیست شهری به سبب حضور گردشگران	Var7	Que env
	تخریب محیط در اثر ساخت و ساز بیش از حد خانه های دوم	Var8	Dam env
	شویه های بهداشتی دفع زباله و پسماندها	Var9	Sani sew

1. Short Label

محدوده مورد مطالعه

قلمرو مکانی این پژوهش استان گیلان است که با مساحت ۱۴۷۱۱ کیلومتر مربع، ۰/۹ درصد از مساحت کشور را دربر گرفته است. موقعیت جغرافیایی این استان در ۳۶ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۵۳ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۴ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار قرار دارد. جمعیت استان گیلان در سال ۱۳۹۵ براساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۲,۵۳۰,۶۹۶ نفر برآورد شده است. استان گیلان براساس آخرین تقسیمات کشوری در سال ۱۳۹۵ دارای ۱۶ شهرستان، ۴۳ بخش، ۵۲ شهر، ۱۰۹ دهستان و ۲۵۸۳ آبادی دارای سکنه و ۳۳۲ آبادی خالی از سکنه است.

بر خورداری از ویژگی‌های مناسب طبیعی و اکولوژیک به‌همراه ارتباطات اجتماعی و اقتصادی ملی و فراملی موقعیت ممتازی به این استان بخشیده است. از آنجاکه عوامل توسعه شامل مجموعه‌ای از انواع سرمایه‌های (طبیعی و مکانی، فرهنگی و اجتماعی، انسانی و دانشی، اقتصادی، کالبدی) است، در ادامه به چند نمونه به‌طور خلاصه اشاره می‌شود: وجود جنگل‌های هیرکانی، تالاب انزلی و دیگر تالاب‌ها و پناهگاه‌های حیات وحش، وجود کریدور ساحلی خزر با امکان ارتباط زمینی کشور با شرق اروپا، وحدت اجتماعی چشمگیر با وجود تنوع زیاد قومیتی، تدابیر بوم‌آورد در زیست و فعالیت پایدار تاریخی در گیلان، رتبه سوم کشوری در تراکم جمعیت استانی و وجود تعاملات فشرده درون منطقه‌ای، قابلیت طبیعی تولید با بهره‌وری بالای محصولات ویژه، اشتیاق ملی به سرمایه‌گذاری در گردشگری و اسکان در استان، وجود تنها منطقه آزاد تجاری ایران در ساحل خزر و مناطق ویژه اقتصادی در حال شکل‌گیری، برخورداری نسبتاً مناسب از امکانات زیرساختی ملی و منطقه‌ای، وجود نواحی و سکونت‌گاه‌های بومی با مناظر زیبا در کوهستان و دشت و مناسب بودن برای گردشگری طبیعت‌محور و بوم‌گردی (سازمان برنامه و بودجه استان گیلان، ۱۳۹۷).

یافته‌های پژوهش

پس از شناسایی متغیرهای مورد بررسی، با تشکیل ماتریس آثار متقاطع با ابعاد ۳۸*۳۸ در نرم‌افزار میک‌مک، میزان ارتباط این متغیرها (میزان تأثیر هریک از عوامل بر سایر عوامل) توسط کارشناسان متخصص تشخیص داده می‌شود. طبق نتایج به‌دست‌آمده از نرم‌افزار میک‌مک، درجه مطلوبیت

ابعاد	شاخص‌ها	علامت	نشانه کوتاه	
کالبدی	رعایت نظام‌مندی در ساخت‌وسازها و کیفیت کالبدی	Var10	Phy qua	
	تراکم جمعیت در مناطق گردشگری پذیر	Var11	Den pop	
	تغییر کاربری اراضی بر اثر فعالیت‌های گردشگری	Var12	Cha lan	
	گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری	Var13	Dev spa	
	تطابق ساخت‌وساز با فرهنگ بومی و محیط طبیعی ناحیه موردنظر	Var14	Const	
	کاهش سایت‌های مناطق گردشگری واقع در مناطق خطرناک و ریسک‌پذیر	Var15	Redu tour	
	افزایش تأسیسات زیربنایی	Var16	Inc infra	
	طراحی مناسب فضاها و زیرسازهای منطقه	Var17	Des spa	
	بازسازی آثار گردشگری	Var18	Reco tour	
	افزایش زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای (جاده‌ای و هوایی)	Var19	Inc trans	
	اجتماعی - فرهنگی	مشارکت و هم‌بستگی گروه‌ها و ساکنان محلی	Var20	Part loca
		تعداد نهادهای غیررسمی و غیردولتی مرتبط با فعالیت‌های گردشگری	Var21	Cons info
		ارتقای سطح فرهنگ عمومی ناحیه موردنظر در جذب گردشگر	Var22	Imp cul
		اطلاع‌رسانی مردم در ارتباط با اهمیت وجود گردشگران در ناحیه موردنظر	Var23	Awar
		برگزاری جشنواره‌های فصلی و فرهنگی	Var24	Feast seas
		افزایش فناوری به‌خصوص در صنعت حمل‌ونقل	Var25	Inc tec
		حمایت از امنیت و سلامت اجتماعی شهروندان	Var26	Sup sec
		بومی‌سازی	Var27	Locali
میزان تمایل گردشگران به بازگشت دوباره		Var28	Aga ret	
آداب و رسوم و ارزش‌های بومی		Var29	Cust	
اقتصادی	میزان اشتغال‌زایی در مشاغل سودآور بخش گردشگری	Var30	Empl	
	تنوع فرصت‌های شغلی	Var31	Vari job	
	میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی	Var32	Priv cap	
	تعداد فعالیت‌ها و بنگاه‌های گردشگری فعال	Var33	Acti corpo	
	تقویت اقتصاد محلی و تنوع‌بخشی طولانی‌مدت اقتصادی	Var34	Econo	
	رقابت‌پذیری	Var35	Competi	
	کاهش فقر و فقرزایی	Var36	Red pove	
	میزان گسترش بازارهای تولیدی محصولات محلی به‌واسطه توسعه گردشگری	Var37	Prod mar	
	ارائه تسهیلات برای جذب سرمایه‌گذار	Var38	Pres faci	

ماتریس آثار مستقیم با دو بار چرخش داده‌ای از مطلوبیت و بهینه‌شدگی ۱۰۰ درصد برخوردار بوده است که روایی بالای پاسخ‌های داده‌شده متخصصان این حوزه را نشان می‌دهد.

جدول ۳: درجه مطلوبیت ماتریس آثار مستقیم (MDI)

تکرار (Iteration)	تأثیر (Influence)	وابستگی (Dependence)
۱	۹۴٪	۹۶٪
۲	۱۰۰٪	۱۰۰٪

بنابر نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل‌های انجام‌گرفته، شاخص پرشدگی ماتریس ۸۱/۲۳۲۶۹ درصد است که این میزان نشان‌دهنده آن است که در بیش از ۸۲ درصد موارد بر یکدیگر تأثیر گذاشته‌اند. از مجموع ۱۱۹۲ رابطه قابل‌ارزیابی در این ماتریس، ۲۵۲ رابطه عددشان صفر است. این نشان می‌دهد که عوامل بر همدیگر تأثیر نگذاشته یا از همدیگر تأثیر نپذیرفته‌اند. عدد ۳۴۵ رابطه یک است، به این معنی که تأثیر کمی بر هم دارند. عدد ۵۸۵ رابطه دو است، بدین معنی که رابطه تأثیرگذار نسبتاً قوی دارند. ۲۶۲ رابطه با عدد سه نشان می‌دهند که روابط عامل‌های اصلی زیاد است و تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیادی دارند.

جدول ۴: ویژگی‌های تأثیرات مستقیم (MDI)

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	بدون تأثیر (صفر)	تأثیر اندک (یک)	تأثیر میانه (دو)	تأثیر زیاد (سه)	جمع	میزان پرشدگی
۲۸	۳۸۰۳۸	۲	۲۵۲	۳۴۵	۵۸۵	۲۶۲	۱۱۹۲	۸۱٪/۵۴۸۴۸

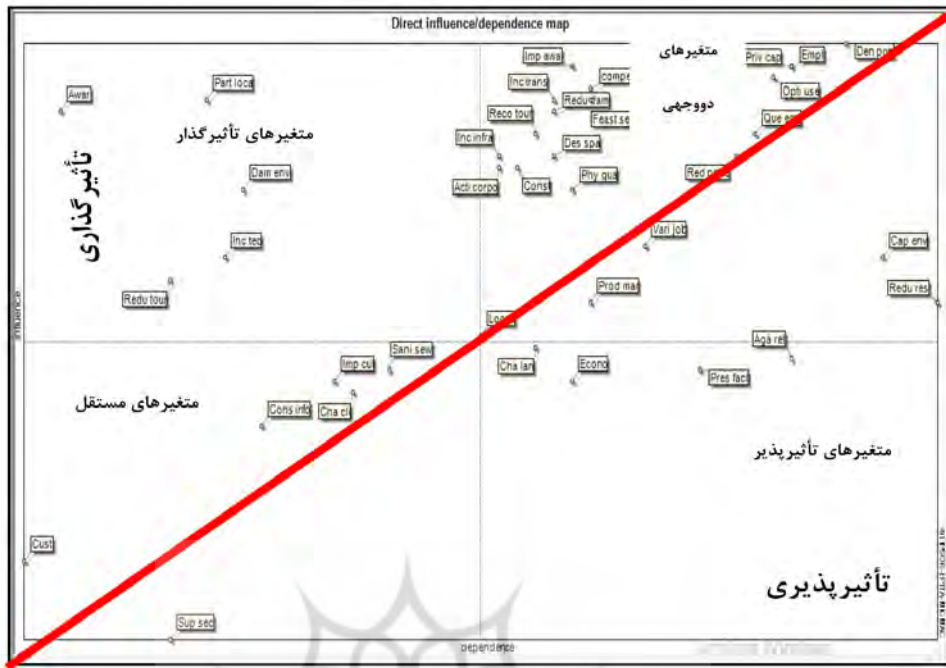
نمودار ۱ پراکندگی متغیرها را نشان می‌دهد که در میان عوامل موردبررسی، در مجموع پنج متغیر از گروه‌های مختلف جزو متغیرهای تأثیرگذار شناسایی شدند: اطلاع‌رسانی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران در ناحیه موردنظر، مشارکت و هم‌بستگی گروه‌ها و ساکنان محلی، افزایش فناوری به خصوص در صنعت حمل‌ونقل، کاهش سایت‌های مناطق گردشگری واقع در مناطق خطرناک و ریسک‌پذیر، تخریب محیط در اثر ساخت‌وساز بیش از حد خانه‌های دوم. در میان عوامل موردبررسی، در مجموع ۲۲ متغیر از گروه‌های مختلف جزو متغیرهای دووجهی شناسایی

شدند. متغیرهای دووجهی دو ویژگی مشترک تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیاد دارند و هر تغییری بر این متغیرها در سایر متغیرها نیز واکنش و تغییری ایجاد خواهد کرد: میزان اشتغال‌زایی در مشاغل سودآور بخش گردشگری، میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی، کاهش فقر و فقرزدایی، تنوع فرصت‌های شغلی، رقابت‌پذیری، میزان گسترش بازارهای تولیدی محصولات محلی به‌واسطه توسعه گردشگری، تعداد فعالیت‌ها و بنگاه‌های گردشگری فعال، برگزاری جشنواره‌های فصلی و فرهنگی، افزایش زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای (جاده‌ای و هوایی)، بازسازی آثار گردشگری، افزایش تأسیسات زیربنایی، تطابق ساخت‌وساز با فرهنگ بومی و محیط طبیعی ناحیه موردنظر، رعایت نظام‌مندی در ساخت‌وسازها و کیفیت کالبدی، استفاده بهینه از زمین، کاهش منابع برگشت‌ناپذیر، کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی، ظرفیت تحمل محیط زیست، ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی، بهبود کیفیت محیط زیست شهری به سبب حضور گردشگران، طراحی مناسب فضاها و زیباسازی منطقه، تراکم جمعیت در مناطق گردشگری پذیر، گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری.

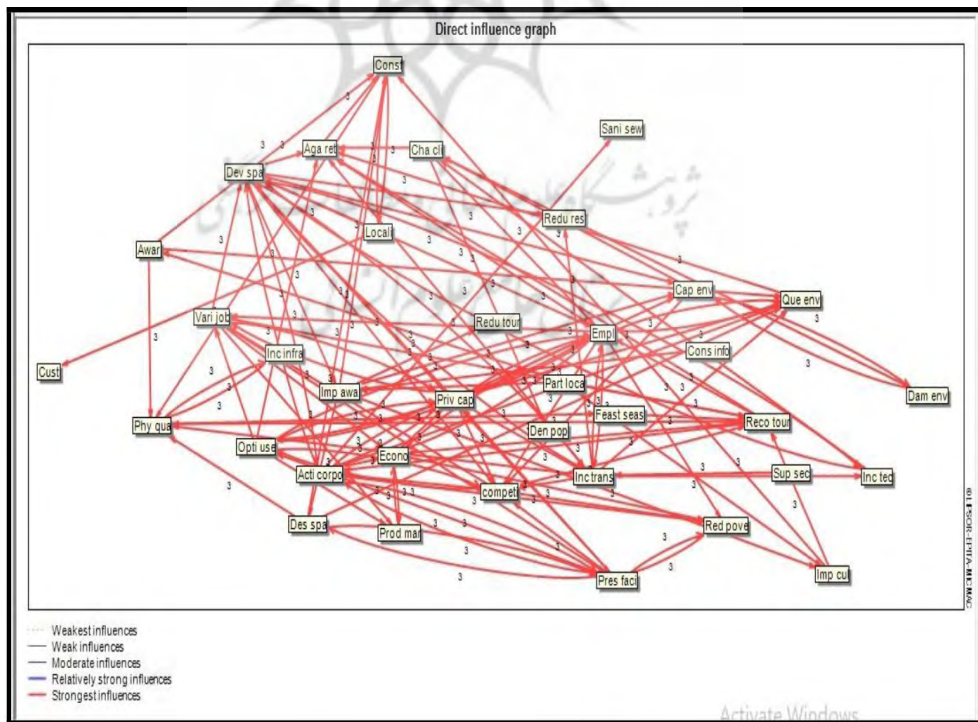
متغیرهای میزان تمایل گردشگران به بازگشت دوباره، تقویت اقتصاد محلی و تنوع‌بخشی طولانی‌مدت اقتصادی و ارائه تسهیلات برای جذب سرمایه‌گذار متغیرهای تأثیرپذیر یا نتیجه‌قلمداد می‌شوند. این متغیرها دارای تأثیرپذیری بسیار زیاد از سیستم و تأثیرگذاری بسیار کم در سیستم‌اند.

در پژوهش حاضر، متغیرهای شیوه‌های بهداشتی دفع زباله و پسماندها، تغییر اقلیم، حمایت از امنیت و سلامت اجتماعی شهروندان، آداب‌ورسوم و ارزش‌های بومی، تعداد نهادهای غیررسمی و غیردولتی مرتبط با فعالیت‌های گردشگری، ارتقای سطح فرهنگ عمومی ناحیه موردنظر در جذب گردشگر متغیرهای مستقل شناسایی شدند. این متغیرها تأثیرگذاری و تأثیرپذیری کمی دارند.

در نمودار تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متغیرهای مؤثر بر توسعه گردشگری پایدار استان گیلان، دو عامل تغییر کاربری اراضی بر اثر فعالیت‌های گردشگری، و بومی‌سازی به‌منزله متغیرهای تنظیمی به‌دست‌آمد. متغیرهای تنظیمی در اطراف مرکز ثقل نمودار قرار دارند. این متغیرها قابلیت ارتقا به متغیرهای تأثیرگذار یا دووجهی دارند.

نمودار ۱: پراکندگی متغیرها و جایگاه آن‌ها در محور تأثیر گذاری - تأثیر پذیری

نمودار ۲: تأثیرات مستقیم بین عوامل

با بهره‌گیری از روش تحلیل تأثیرات متقابل/ساختاری، میزان تأثیرگذاری عوامل بر یکدیگر مشخص می‌شود. سپس عوامل کلیدی تأثیرگذار در وضعیت آینده توسعه گردشگری پایدار استان گیلان استخراج و تحلیل و بررسی می‌شود. در جدول ۵، سهم عوامل از کل اثرگذاری و اثرپذیری بر اساس آثار مستقیم و غیرمستقیم نشان داده شده است. در میان این عوامل،

عامل تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر بیشترین تأثیر را در توسعه گردشگری پایدار استان داشته است. نکته شایان ذکر این است که همه دوازده عامل تأثیرگذار مستقیم با بیشترین سهم در جدول اثرگذاری مستقیم در عوامل اصلی تأثیرگذار غیرمستقیم نیز تکرار شده‌اند. جدول ۶ پیشران‌های اصلی مؤثر در توسعه آینده گردشگری پایدار استان گیلان را نشان می‌دهد.

جدول ۵: فهرست متغیرهای توسعه گردشگری پایدار استان گیلان از نظر میزان تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم

رتبه	متغیر	اثرگذاری مستقیم	متغیر	اثرگذاری غیرمستقیم
۱	تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر	۳۳۴	تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر	۳۳۶
۲	ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی	۳۲۵	میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی	۳۳۵
۳	میزان اشتغال‌زایی در مشاغل سودآور بخش گردشگری	۳۲۵	میزان اشتغال‌زایی در مشاغل سودآور بخش گردشگری	۳۲۷
۴	میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی	۳۲۵	رقابت‌پذیری	۳۲۱
۵	استفاده بهینه از زمین	۳۲۱	استفاده بهینه از زمین	۳۲۱
۶	رقابت‌پذیری	۳۱۷	افزایش زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای	۳۱۳
۷	گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری	۳۱۲	اطلاع‌رسانی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران در ناحیه موردنظر	۳۱۱
۸	افزایش زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای	۳۱۲	ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی	۳۱۱
۹	مشارکت و هم‌بستگی گروه‌ها و ساکنان محلی	۳۱۲	مشارکت و هم‌بستگی گروه‌ها و ساکنان محلی	۳۱۰
۱۰	برگزاری جشنواره‌های فصلی و فرهنگی	۳۱۲	گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری	۳۱۰
۱۱	کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی	۳۰۸	برگزاری جشنواره‌های فصلی و فرهنگی	۳۰۸
۱۲	اطلاع‌رسانی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران در ناحیه موردنظر	۳۰۸	کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی	۳۰۷
۱۳	بهبود کیفیت محیط‌زیست شهری به سبب حضور گردشگران	۲۹۹	بازسازی آثار گردشگری	۲۹۹
۱۴	بازسازی آثار گردشگری	۲۹۹	بهبود کیفیت محیط‌زیست شهری به سبب حضور گردشگران	۲۹۴
۱۵	افزایش تأسیسات زیربنایی	۲۹۱	کاهش فقر و فقرزدایی	۲۸۹
۱۶	طراحی مناسب فضاها و زیباسازی منطقه	۲۹۱	طراحی مناسب فضاها و زیباسازی منطقه	۲۸۸
۱۷	کاهش فقر و فقرزدایی	۲۹۱	تعداد فعالیت‌ها و بنگاه‌های گردشگری فعال	۲۸۷
۱۸	تطابق ساخت‌وساز با فرهنگ بومی و محیط طبیعی ناحیه موردنظر	۲۸۶	افزایش تأسیسات زیربنایی	۲۸۵
۱۹	تعداد فعالیت‌ها و بنگاه‌های گردشگری فعال	۲۸۶	رعایت نظام‌مندی در ساخت‌وسازها و کیفیت کالبدی	۲۸۳
۲۰	تخریب محیط در اثر ساخت‌وساز بیش از حد خانه‌های دوم	۲۷۸	تطابق ساخت‌وساز با فرهنگ بومی و محیط طبیعی ناحیه موردنظر	۲۷۸
۲۱	رعایت نظام‌مندی در ساخت‌وسازها و کیفیت کالبدی	۲۷۸	تخریب محیط در اثر ساخت‌وساز بیش از حد خانه‌های دوم	۲۷۵
۲۲	تنوع فرصت‌های شغلی	۲۵۶	تنوع فرصت‌های شغلی	۲۵۴
۲۳	ظرفیت تحمل محیط‌زیست	۲۵۲	ظرفیت تحمل محیط‌زیست	۲۵۰
۲۴	افزایش فناوری به خصوص در صنعت حمل‌ونقل	۲۵۲	افزایش فناوری به خصوص در صنعت حمل‌ونقل	۲۴۸
۲۵	کاهش سایت‌های مناطق گردشگری واقع در مناطق خطرناک و ریسک‌پذیر	۲۴۳	کاهش سایت‌های مناطق گردشگری واقع در مناطق خطرناک و ریسک‌پذیر	۲۴۲
۲۶	کاهش منابع برگشت‌ناپذیر	۲۳۴	کاهش منابع برگشت‌ناپذیر	۲۳۷

رتبه	متغیر	اثر گذاری مستقیم	متغیر	اثر گذاری غیر مستقیم
۲۷	میزان گسترش بازارهای تولیدی محصولات محلی به واسطه توسعه گردشگری	۲۳۴	میزان گسترش بازارهای تولیدی محصولات محلی به واسطه توسعه گردشگری	۲۳۱
۲۸	بومی سازی	۲۲۱	تغییر کاربری اراضی بر اثر فعالیت‌های گردشگری	۲۲۴
۲۹	تغییر کاربری اراضی بر اثر فعالیت‌های گردشگری	۲۱۷	میزان تمایل گردشگران به بازگشت دوباره	۲۱۹
۳۰	میزان تمایل گردشگران به بازگشت دوباره	۲۱۲	بومی سازی	۲۱۸
۳۱	شیوه‌های بهداشتی دفع زباله و پسماندها	۲۰۸	ارائه تسهیلات برای جذب سرمایه‌گذار	۲۱۶
۳۲	ارائه تسهیلات برای جذب سرمایه‌گذار	۲۰۸	تقویت اقتصاد محلی و تنوع‌بخشی طولانی مدت اقتصادی	۲۱۰
۳۳	ارتقای سطح فرهنگ عمومی ناحیه موردنظر در جذب گردشگر	۲۰۴	شیوه‌های بهداشتی دفع زباله و پسماندها	۲۰۸
۳۴	تقویت اقتصاد محلی و تنوع‌بخشی طولانی مدت اقتصادی	۲۰۴	تغییر اقلیم	۲۰۲
۳۵	تغییر اقلیم	۱۹۹	ارتقای سطح فرهنگ عمومی ناحیه موردنظر در جذب گردشگر	۲۰۱
۳۶	تعداد نهادهای غیررسمی و غیردولتی مرتبط با فعالیت‌های گردشگری	۱۸۶	تعداد نهادهای غیررسمی و غیردولتی مرتبط با فعالیت‌های گردشگری	۱۹۶
۳۷	آداب‌ورسوم و ارزش‌های بومی	۱۳۴	آداب‌ورسوم و ارزش‌های بومی	۱۳۱
۳۸	حمایت از امنیت و سلامت اجتماعی شهروندان	۱۰۴	حمایت از امنیت و سلامت اجتماعی شهروندان	۱۰۸

جدول ۶: پیش‌ران‌های اصلی مؤثر در توسعه آینده گردشگری پایدار استان گیلان

رتبه	متغیر
۱	تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر
۲	ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی
۳	میزان اشتغال‌زایی در مشاغل سودآور بخش گردشگری
۴	میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی
۵	استفاده بهینه از زمین
۶	رقابت‌پذیری
۷	گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری
۸	افزایش زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای
۹	مشارکت و هم‌پستگی گروه‌ها و ساکنان محلی
۱۰	برگزاری جشنواره‌های فصلی و فرهنگی
۱۱	کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی
۱۲	اطلاع‌رسانی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران در ناحیه موردنظر

پرسش‌نامه‌ای به صورت ماتریس آناز متقابل طراحی می‌شود و در اختیار متخصصان قرار می‌گیرد. متخصصان فقط تأثیرات مستقیمی را اعمال می‌کنند که وضعیت‌ها بر هم می‌گذارند. این تأثیرگذاری را با اعدادی از ۳ تا -۳ نشان می‌دهند.

جدول ۷: عوامل اصلی و وضعیت‌های احتمالی عوامل تعیین‌کننده توسعه

گردشگری پایدار استان گیلان

ردیف	عوامل اصلی	وضعیت‌های احتمالی	نوع وضعیت	علامت
۱	تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر	افزایش تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر	وضعیت مطلوب	A ₁
		ادامه روند تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر	وضعیت ایستا	A ₂
		کاهش تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر	وضعیت بحرانی	A ₃
۲	ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی	آموزش و افزایش سطح آگاهی‌های شهروندان	وضعیت مطلوب	B ₁
		روند رو به کاهش سطح آگاهی‌های شهروندان	وضعیت نسبتاً بحرانی	B ₂
		بحران آموزش در جهت ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی شهروندان	وضعیت بحرانی	B ₃

پس از شناسایی دوازده عامل پیش‌ران اصلی مؤثر در توسعه آینده گردشگری پایدار استان گیلان، وضعیت‌های احتمالی برای هر یک از عوامل اصلی در نظر گرفته شده است. این وضعیت‌ها برای هر یک از عوامل متفاوت از سایر عامل‌ها است که طیفی از وضعیت‌های مختلف را درباره توسعه گردشگری پایدار استان در بر می‌گیرد. مجموع ۳۶ وضعیت احتمالی برای دوازده عامل اصلی مشخص شد که این وضعیت‌ها انواعی از شرایط مطلوب تا نامطلوب را شامل می‌شود. با مشخص شدن وضعیت‌های احتمالی،

ردیف	عوامل اصلی	وضعیت‌های احتمالی	نوع وضعیت	علامت
۹	مشارکت و هم‌بستگی محلی	افزایش آگاهی و مشارکت ساکنان محلی	وضعیت مطلوب	I ₁
		کم‌رنگ شدن مشارکت و همکاری در میان افراد بومی	وضعیت نسبتاً بحرانی	I ₂
		نبود مشارکت و همکاری ساکنان و گروه‌های محلی	وضعیت بحرانی	I ₃
۱۰	برگزاری جشنواره‌های فصلی و فرهنگی	افزایش تعداد و همچنین کیفیت برگزاری جشنواره‌های فصلی	وضعیت مطلوب	J ₁
		آگاهی بسیار کم مردم و مسئولان از اهمیت و نقش جشنواره‌های فصلی و فرهنگی در توسعه گردشگری استان	وضعیت نسبتاً بحرانی	J ₂
		بی‌توجهی و نادیده گرفتن پتانسیل‌های اقلیمی و فرهنگی	وضعیت بحرانی	J ₃
۱۱	کاهش میزان اکولوژیکی	افزایش توجه و آگاهی گردشگران درباره مسائل اکولوژیکی	وضعیت مطلوب	K ₁
		ادامه وضعیت نامطلوب فعلی در زمینه تخریب مناطق گردشگری و آسیب‌رسانی به آن	وضعیت ایستا	K ₂
		افزایش بی‌توجهی گردشگران به مسائل اکولوژیکی مناطق گردشگری	وضعیت بحرانی	K ₃
۱۲	اطلاع‌رسانی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران در ناحیه موردنظر	افزایش سطح آگاهی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران	وضعیت مطلوب	L ₁
		آماده‌سازی اجتماعی جامعه در جهت جذب گردشگران	وضعیت ایستا	L ₂
		کاهش سطح آگاهی افراد بومی از فواید جذب گردشگران در منطقه	وضعیت بحرانی	L ₃
۳	میزان اشتغال‌زایی در مشاغل سودآور بخش گردشگری	افزایش فرصت‌های شغلی در حوزه گردشگری	وضعیت مطلوب	C ₁
		ادامه روند استفاده نکردن از فرصت‌های شغلی به وجود آمده در بخش گردشگری	وضعیت نسبتاً بحرانی	C ₂
		کاهش و وخیم‌تر شدن وضعیت اشتغال افراد بومی در مشاغل مرتبط با گردشگری	وضعیت بحرانی	C ₃
۴	میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی	افزایش (پررنگ‌شدن) نقش بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری بخش گردشگری استان	وضعیت مطلوب	D ₁
		حمایت از سرمایه‌گذاران فعلی برای تکمیل پروژه‌های فعلی	وضعیت ایستا	D ₂
		نبود انگیزه و خارج کردن سرمایه برای سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری	وضعیت بحرانی	D ₃
۵	استفاده بهینه از زمین	برنامه‌ریزی در جهت استفاده بهینه از زمین	وضعیت مطلوب	E ₁
		ادامه روند بی‌توجهی به اهمیت مقوله استفاده بهینه از زمین	وضعیت نسبتاً بحرانی	E ₂
		بی‌توجهی به استفاده بهینه از زمین	وضعیت بحرانی	E ₃
۶	رقابت‌پذیری	افزایش رقابت با قطب‌های اصلی گردشگری کشور	وضعیت مطلوب	F ₁
		حفظ وضعیت موجود به عنوان یکی از اصلی‌ترین قطب‌های گردشگری	وضعیت ایستا	F ₂
		نبود رقابت کارآمد و مفید	وضعیت بحرانی	F ₃
۷	گسترش فضاهای ساخته شده مرتبط با گردشگری	توسعه فضاهای ساخته شده مرتبط با گردشگری	وضعیت مطلوب	G ₁
		ادامه وضعیت شناخت ناکافی گردشگران نسبت به فضاهای ساخته شده مرتبط با گردشگری	وضعیت نسبتاً بحرانی	G ₂
		کاهش فضاهای ساخته شده مرتبط با گردشگری	وضعیت بحرانی	G ₃
۸	افزایش زیرساخت‌های حمل و نقل منطقه‌ای	برنامه‌ریزی در جهت توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل منطقه‌ای	وضعیت مطلوب	H ₁
		ادامه روند بی‌توجهی مسئولان مرتبط به نقش زیرساخت‌های ارتباطی در توسعه گردشگری استان	وضعیت نسبتاً بحرانی	H ₂
		فرسودگی و تضعیف تدریجی زیرساخت‌های حمل و نقل منطقه‌ای	وضعیت بحرانی	H ₃

با توجه به این‌که هدف این پژوهش تهیه سناریوهای ممکن از ۳۶ وضعیت احتمالی مربوط به دوازده عامل اصلی است، انتظار می‌رود بیش از ۵۳۱۰۴۴۱ سناریوی ترکیبی از بین این وضعیت‌ها استخراج شود که همه وضعیت‌های احتمالی در آینده پیش‌روی توسعه گردشگری پایدار را شامل می‌شود. نتایج نرم‌افزار سناریو ویزارد حاکی از آن است که هفت سناریو، با سازگاری قوی، احتمال وقوع بیشتری در توسعه گردشگری پایدار آینده استان دارند. جدول ۸ تابلوی سناریوهای احتمالی را همراه با وضعیت‌های احتمالی از نظر مطلوب یا بحرانی بودن نشان می‌دهد. در این تابلوی سناریو، رنگ سبز وضعیت مطلوب، رنگ زرد روند کند و نسبتاً نامطلوب و رنگ قرمز وضعیت

بحرانی وضعیت‌های احتمالی را نشان می‌دهد. از بین این هفت سناریوی محتمل، سه سناریو وضعیت مطلوب دارند: سناریوی ۱ و ۲ و ۳. چهار سناریوی ۴، ۵، ۶ و ۷ وضعیت نامطلوب دارند. جدول ۹ ارزش‌سازی وضعیت‌های احتمالی مربوط به هریک از عوامل اصلی

جدول ۸: تابلوی سناریوهای سازگار توسعه گردشگری پایدار استان گیلان

Scenario No. 1	Scenario No. 2	Scenario No. 3	Scenario No. 7	Scenario No. 6	Scenario No. 4	Scenario No. 5
تراکم جمعیت در مناطق گردشگری پذیر: افزایش تراکم جمعیت در مناطق گردشگری پذیر			تراکم جمعیت در مناطق گردشگری پذیر: کاهش تراکم جمعیت در مناطق گردشگری پذیر			
ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی: آموزش و افزایش سطح آگاهی‌های شهروندان		ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی: بحران آموزش در جهت ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی شهروندان		ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی: آموزش و افزایش سطح آگاهی‌های شهروندان		
میزان اشتغال‌زایی در مشاغل سودآور بخش گردشگری: افزایش فرصت‌های شغلی در حوزه گردشگری			میزان اشتغال‌زایی در مشاغل سودآور بخش گردشگری: کاهش و وخیم‌تر شدن وضعیت اشتغال افراد بومی در مشاغل مرتبط با گردشگری			
میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی: افزایش (پررنگ شدن) نقش بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری بخش گردشگری استان			میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی: نبود انگیزه و خارج کردن سرمایه برای سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری			
استفاده بهینه از زمین: برنامه‌ریزی در جهت استفاده بهینه از زمین		استفاده بهینه از زمین: استفاده بهینه از زمین: سطح آگاهی بسیار کم از اهمیت مقوله استفاده بهینه از زمین		استفاده بهینه از زمین: برنامه‌ریزی در جهت استفاده بهینه از زمین		استفاده بهینه از زمین: سطح آگاهی بسیار کم درباره اهمیت مقوله استفاده بهینه از زمین
رقابت پذیری: افزایش رقابت با قطب‌های اصلی گردشگری کشور			رقابت پذیری: نبود رقابت کارآمد و مفید			
گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری: توسعه فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری			گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری: کاهش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری			
افزایش زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای: برنامه‌ریزی در جهت توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای			افزایش زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای: فرسودگی و تضعیف تدریجی زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای			
مشارکت و هم‌بستگی گروه‌ها و ساکنان محلی: افزایش آگاهی و مشارکت ساکنان محلی			مشارکت و هم‌بستگی گروه‌ها و ساکنان محلی: نبود مشارکت و همکاری ساکنان و گروه‌های محلی			
برگزاری جشنواره‌های فصلی و فرهنگی: افزایش تعداد و همچنین کیفیت برگزاری جشنواره‌های فصلی			برگزاری جشنواره‌های فصلی و فرهنگی: بی‌توجهی و نادیده گرفتن پتانسیل‌های اقلیمی و فرهنگی			
کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی: افزایش توجه و آگاهی گردشگران درباره مسائل اکولوژیکی		کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی: افزایش بی‌توجهی گردشگران به مسائل اکولوژیکی مناطق گردشگری		کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی: افزایش توجه و آگاهی گردشگر به مسائل اکولوژیکی		
اطلاع‌رسانی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران در ناحیه موردنظر: افزایش سطح آگاهی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران			اطلاع‌رسانی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران در ناحیه موردنظر: کاهش سطح آگاهی افراد بومی در ارتباط با فواید جذب گردشگران در منطقه			

جدول ۹: ارزش سازگاری مربوط به وضعیت‌های احتمالی

ارزش سازگاری	وضعیت‌های احتمالی	عوامل اصلی
۷۲	توسعه فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری	گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری
۶۹	افزایش فرصت‌های شغلی در حوزه گردشگری	میزان اشتغال‌زایی در مشاغل سودآور بخش گردشگری
۵۱	افزایش رقابت با قطب‌های اصلی گردشگری کشور	رقابت پذیری
۴۸	افزایش تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر	تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر
۴۸	برنامه‌ریزی در جهت توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای	افزایش زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای
۳۹	افزایش تعداد و همچنین کیفیت برگزاری جشنواره‌های فصلی	برگزاری جشنواره‌های فصلی و فرهنگی
۳۳	افزایش آگاهی و مشارکت ساکنان محلی	مشارکت و هم‌بستگی گروه‌ها و ساکنان محلی
۳۰	برنامه‌ریزی در جهت استفاده بهینه از زمین	استفاده بهینه از زمین
۲۷	افزایش (پرونگ شدن) نقش بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری بخش گردشگری استان	میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی
۲۷	افزایش توجه و آگاهی گردشگران درباره مسائل اکولوژیکی	کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی
۱۲	آموزش و افزایش سطح آگاهی‌های شهروندان	ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی
۳	افزایش سطح آگاهی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران	اطلاع‌رسانی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران در ناحیه موردنظر

بحث و نتیجه‌گیری

گردشگری به سرعت در حال رشد و توسعه است و تحولات چشمگیری را برای بسیاری از کشورها به ارمغان می‌آورد. یکی از ابعاد اصلی مطرح در برنامه‌ریزی گردشگری، برنامه‌ریزی برای توسعه آینده این صنعت است. سیاست‌گذاران باید پیوسته به مسائل اصولی و زیربنایی در خصوص رشد، جهت و آثار صنعت گردشگری در آینده توجه کنند. رویکردهای متفاوتی در برنامه‌ریزی توسعه آینده گردشگری مطرح شده است. یکی از این رویکردها که تاکنون در پژوهش‌های مربوط به گردشگری پایدار چندان مورد توجه قرار نگرفته است، برنامه‌ریزی بر اساس رویکرد آینده‌پژوهی است. استان گیلان، با برخورداری از موقعیت خاص طبیعی و بهره‌مندی از مواهب محیط‌زیستی بی‌شمار، اکوسیستم باارزشی دارد. این استان یکی از مهم‌ترین قطب‌های گردشگری کشور، داری شرایط جاذبه‌ای گردشگری در سطح جهانی، ملی و منطقه‌ای و محلی است و مسافران

با گرایش‌های مختلف را به سوی خود جذب می‌کند. در پژوهش حاضر ابتدا عوامل اصلی مؤثر در توسعه گردشگری پایدار استان گیلان شناسایی شد، سپس، با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک، دوازده پیشران اصلی مشخص شد: تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر، ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی، میزان اشتغال‌زایی در مشاغل سودآور بخش گردشگری، میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی، استفاده بهینه از زمین، رقابت‌پذیری، گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری، افزایش زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای، مشارکت و هم‌بستگی گروه‌ها و ساکنان محلی، برگزاری جشنواره‌های فصلی و فرهنگی، کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی، اطلاع‌رسانی مردم درباره اهمیت وجود گردشگران در ناحیه موردنظر. در راستای پژوهش حاضر، تعداد اندکی از مطالعات به برنامه‌ریزی برای توسعه گردشگری پایدار با رویکرد آینده‌پژوهی توجه کرده‌اند. نتایج این پژوهش با پژوهش نصر (۱۳۹۸) در خصوص پیشران‌های اصلی مؤثر بر توسعه گردشگری پایدار در بعد مشارکت شهروندان همسو است؛ اما در هفت عامل تأثیرگذار دیگر که عوامل هشت‌گانه اصلی توسعه گردشگری شناسایی شده‌اند همسو نیست. شایان ذکر است عوامل شناسایی شده اولیه مؤثر بر پژوهش نام‌برده سی عامل بود. در پژوهش شمس و همکاران (۱۳۹۵)، یافته‌ها مبتنی بر توجه بیشتر بر سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری سلامت، روستاهای بکر و خوراک است. در پژوهش ده‌ده‌زاده و احمدی‌فرد (۱۳۹۸)، پیشران‌های اصلی شامل این موارد بودند: خدمات رفاهی، فضای سبز شهری، گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری، رقابت‌پذیری، شبکه حمل‌ونقل منطقه‌ای، تورهای گردشگری، شرایط آب‌وهوایی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، شبکه حمل‌ونقل شهری، امنیت، افزایش فرهنگ گردشگرپذیری، تأسیسات زیرساختی، توزیع امکانات. در این بررسی چهار عامل میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی، رقابت‌پذیری، فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری، افزایش زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای همسو بوده، اما در سایر عوامل همسو نبوده است. نتایج پژوهش حاضر حاکی از آن است که از هفت سناریوی محتمل، سه سناریو وضعیت مطلوب دارند: سناریوی ۱ (قوی‌ترین و مطلوب‌ترین سناریو): این سناریو بیشترین مطلوبیت را به نسبت سایر سناریوها دارد و دارای شرایط مطلوب و ایدئال (سناریوی پیش‌برنده) در

در جهت ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی شهروندان، کاهش اشتغال و وخیم‌تر شدن وضعیت اشتغال افراد بومی در مشاغل مرتبط با گردشگری، نبود انگیزه و خارج کردن سرمایه از سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری، در نظر نگرفتن مقوله استفاده بهینه از زمین و بی‌توجهی به آن، نبود رقابت کارآمد و مفید، کاهش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری، فرسودگی و تضعیف تدریجی زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای، نبود مشارکت و همکاری ساکنان و گروه‌های محلی، نادیده‌گرفتن پتانسیل‌های اقلیمی و فرهنگی، افزایش بی‌توجهی گردشگران به مسائل اکولوژیکی مناطق گردشگری، کاهش سطح آگاهی افراد بومی درباره‌ی فواید جذب گردشگران در منطقه.

از بین سناریوهای مطلوب، سناریوی ۱ شرایط مطلوب و ایدئال (سناریوی پیش‌برنده) را در جهت توسعه گردشگری پایدار استان گیلان دارد. همه دوازده عامل اصلی مطلوب‌باند و هیچ‌کدام در حالت روند ایستایا بحرانی قرار ندارند. سناریوهای ۲ و ۳ نیز وضعیت مطلوب را نشان می‌دهند. سناریوهای ۴، ۵، ۶ و ۷ بحرانی‌اند که در میان آن‌ها، سناریوی ۷ نامطلوب‌ترین سناریویی است که همه دوازده عامل اصلی بحرانی را در بر می‌گیرد و ممکن است گردشگری استان در آینده با آن مواجه شود.

منابع

احدنژاد، محسن، حاضری، صفیه، مشکینی، ابوالفضل و پیری، عیسی (۱۳۹۷). «شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر شکوفایی شهری با رویکرد آینده‌نگاری (مطالعه موردی: کلانشهر تبریز)». نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۹، شماره ۳۲، ص ۱۵-۳۰.

تقوایی، مسعود و حسینی‌خواه، حسین (۱۳۹۶). «برنامه‌ریزی توسعه صنعت گردشگری مبتنی بر روش آینده‌پژوهی و سناریونویسی (مطالعه موردی: شهر یاسوج)». مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، دوره ۶، شماره ۲۳، ص ۸-۳۰.

تقوایی، مسعود و صفرآبادی، اعظم (۱۳۹۰). «نقش مدیریت شهری در دستیابی به توسعه پایدار گردشگری شهری مطالعه موردی: شهر کرمانشاه». مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، دوره ۱، شماره ۴، ص ۳۵-۵۲.

ده‌دزاده سیلابی، پروین و احمدی‌فرد، نرگس (۱۳۹۸). «تعیین پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی (مطالعه موردی: شهرهای استان مازندران)». جغرافیا و پایداری محیط، دوره ۹، شماره ۱، شماره پیاپی ۳۰، ص ۷۳-۸۹.

جهت توسعه گردشگری پایدار است. همه دوازده عامل اصلی مطلوب‌باند و هیچ‌یک در حالت روند ایستایا بحرانی قرار ندارند. وضعیت‌های احتمالی انتخاب‌شده در این سناریوی پیش‌برنده عبارت‌اند از افزایش تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر، آموزش و افزایش سطح آگاهی‌های شهروندان، افزایش فرصت‌های شغلی در حوزه گردشگری، افزایش (پررنگ شدن) نقش بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری بخش گردشگری استان، برنامه‌ریزی در جهت استفاده بهینه از زمین، افزایش رقابت با قطب‌های اصلی گردشگری کشور، توسعه فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری، برنامه‌ریزی در جهت توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای، افزایش آگاهی و مشارکت ساکنان محلی، افزایش تعداد و کیفیت برگزاری جشنواره‌های فصلی، افزایش و آگاهی گردشگران درباره‌ی مسائل اکولوژیکی، افزایش سطح آگاهی مردم درباره‌ی اهمیت وجود گردشگران.

سناریوی ۲ و ۳ (سناریوهای مطلوب): این سناریوها، به لحاظ فراوانی، بیشترین تعداد وضعیت مطلوب را بین سناریوها دارند. ویژگی این سناریوها عبارت است از افزایش تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر، بحران آموزش در جهت ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی شهروندان، افزایش فرصت‌های شغلی در حوزه گردشگری، افزایش (پررنگ شدن) نقش بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری بخش گردشگری استان، افزایش رقابت با قطب‌های اصلی گردشگری کشور، توسعه فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری، برنامه‌ریزی در جهت توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای، افزایش آگاهی و مشارکت ساکنان محلی، افزایش تعداد و کیفیت برگزاری جشنواره‌های فصلی، افزایش بی‌توجهی گردشگران به مسائل اکولوژیکی مناطق گردشگری، افزایش سطح آگاهی مردم درباره‌ی اهمیت وجود گردشگران. این دو سناریو فقط در وضعیت استفاده بهینه از زمین با یکدیگر متفاوت‌اند: در سناریوی دوم سطح آگاهی بسیار کم درباره‌ی اهمیت مقوله استفاده بهینه از زمین و در سناریوی سوم در نظر نگرفتن موضوع استفاده بهینه از زمین و بی‌توجهی به آن.

سناریوی ۴، ۵، ۶ و ۷ (سناریوهای نامطلوب): این سناریوها به لحاظ فراوانی بیشترین تعداد وضعیت بحرانی و نامطلوب را در بین سناریوها دارند. در بین این سناریوها، سناریوی هفتم بحرانی‌ترین سناریویی است که همه دوازده عامل کلی‌اصیادی بحرانی را در بر می‌گیرد. ویژگی‌های این سناریو عبارت است از کاهش تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر، بحران آموزش

complexity: The case of Bournemouth". *Tourism Management*, 54, 81-95.

Dwyer, L., Edwards, D., Mistilis, N., Roman, C., & Scott, N. (2009). "Destination and enterprise management for a tourism future". *Tourism Management*, 30, 63-74.

Gössling, S., & Scott, D. (2012). "Scenario planning for sustainable tourism: an introduction". *Journal of Sustainable Tourism*, 20(6), 773-778.

Kok, K., van Vliet, M., Bärlund, I., Dubel, A., & Sendzimir, J. (2011). "Combining participative backcasting and exploratory scenario development: Experiences from the SCENES project". *Technological Forecasting and Social Change*, 78(5), 835-851.

Lanquar, R. (2013). *Tourism in the Mediterranean: Scenarios up to 2030*. European Commission: European Research Area & Seventh Framework Program, MEDPRO Report, 1.

Oana, P. L., Harutyun, S., Brendan, W., Sheila, C. (2011). "Scenarios and Indicators Supporting Urban Regional Planning". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 21, 243-252.

Postma, A. (2015). "Investigating scenario planning – a European tourism perspective". *Journal of Tourism Futures*, 1(1), 46-52.

Ringland, G. (2006). *Scenario Planning: Managing for the Future*. Durchschnittliche Kundenbewertung.

Sardar, Z. (2010). "The Namesake: Futures; futures studies; futurology; futuristic; foresight—What's in a name?". *Journal of Futures*, 42, 177-184.

Schwaninger, M. (1984). *Forecasting leisure and tourism, Scenario projection for 2000-2010*. *Tourism Management*, 5(4), 250-275.

Stratigea, A., & Katsoni, V. (2015). "A strategic policy scenario analysis framework for the sustainable tourist development of peripheral small island areas – the case of Lefkada-Greece Island". *Eur J Futures Res*, 3(5), 1-17.

Waligo, V. M. Clarke, J., & Hawkins, R. (2013). "Implementing sustainable tourism: A multi-stakeholder involvement management framework". *Tourism Management*, 36, 342-353.

حسینی، علی و رحیمزاده، معصومه (۱۳۹۸). «آینده‌نگاری صنعت گردشگری در شهر تهران». فصل‌نامه گردشگری شهری، دوره ۶، شماره ۱، ص ۱۳۵-۱۴۸.

رضائی، مریم، صالحی فرد، محمد، ابراهیمی، حسن، رهنما، علی و خراسانی، نسرين (۱۳۹۶). «تعیین استراتژی‌های مبتنی بر سناریو در سازمان زمین و مسکن شهر مشهد مقدس». فصل‌نامه علمی-پژوهشی اقتصاد و مدیریت شهری، دوره ۵، شماره ۲۰، ص ۸۳-۹۸.

زالی، نادر و عطریان، فروغ (۱۳۹۵)، «تدوین سناریوهای توسعه گردشگری منطقه‌ای بر اساس اصول آینده‌پژوهی (مورد مطالعه: استان همدان)». آمایش سرزمین، دوره ۸، شماره ۱ (پیاپی ۱۴)، ص ۱۰۷-۱۳۱. سازمان برنامه و بودجه استان گیلان (۱۳۹۷). مطالعات آمایش سرزمین، فصل هفتم: طراحی و برنامه‌ریزی.

شمس، شهاب‌الدین، حسینی، ابوالحسن و خورشیدیان، رادمان (۱۳۹۵). «تحلیل و ارزیابی کاربرد روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی در اولویت‌بندی سناریوهای توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی: استان مازندران)». مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۱۸، ص ۱۵۸-۱۷۸.

علی‌اکبری، اسماعیل، پوراحمد، احمد و جلال‌آبادی، لیل (۱۳۹۷). «شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کرمان با رویکرد آینده‌پژوهی». فصل‌نامه علمی-پژوهشی گردشگری و توسعه، شماره ۱، ص ۱۵۶-۱۷۸.

موسوی، میرنجف، جلالیان، اسحاق و کهکی، فاطمه سادات (۱۳۹۶). «تدوین سناریوهای عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری استان آذربایجان غربی با استفاده از سناریو ویزارد». گردشگری شهری، دوره ۴، شماره ۳، ص ۴۹-۶۲.

نصر، طاهره (۱۳۹۸). «شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر گردشگری در کلانشهر شیراز با رویکرد آینده‌پژوهی». فصل‌نامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۱۰، شماره ۳۷، ص ۵۵-۶۶.

نعیمی مجد، محبوبه و نعیمی مجد، آرزو (۱۳۹۸). «آینده‌پژوهی گردشگری پایدار، رهیافتی نو در اقتصاد مقاومتی (مورد مطالعه: کارشناسان صنعت گردشگری و هتلداری)». فصل‌نامه آینده‌پژوهی مدیریت، دوره ۳۰، شماره ۱۱۶، ص ۲۰۱-۲۱۲.

Awedyk, M. O., & Smolenska, O. I. (2017). *Foresight as a model of effective strategic planning in tourism*. PubPub.

Carlisle, S., Johansen, A., & Kunc, M. (2016). "Strategic foresight for (coastal) urban tourism market